

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 327.57(477+327.7НАТО)

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2.(23).7–19

Ігор Тодоров,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій

Наталія Тодорова,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасні геополітичні виклики міжнародній безпеці вимагають пошуку адекватних відповідей на зміну ситуації в світі. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх двох століть. Процес утвердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Прихильність західного світу саме до цих спільних цінностей забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке значення. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

Ключові слова: геополітика, міжнародна безпека, демократичні і ліберальні цінності, російська агресія в Україну, підрич міжнародного права, європейська ідентичність.

The current geopolitical challenges to international security require finding adequate responses to the changing world. Democratic values are the result of humanity's long journey to self-respect. Their institutional consolidation has underpinned the comprehensive gains of human civilization over the last two hundred years. The process of asserting democratic values was not straightforward and unequivocal. The Western world's commitment to these common values ensured the destruction of totalitarian regimes, at least in Europe, at the end of the twentieth century. Studying the value dimension of international relations in the face of the current Russian aggression is

of paramount importance. Fierce challenges to common democratic values have made the democratic world face the issue of finding an adequate response to the Russian aggressive policy. The prospect of stopping the Russian invasion and the future victory over the aggressor is possible only through the consolidation of the West on the basis of shared liberal democratic values.

Keywords: *geopolitics, international security, democratic and liberal values, Russian aggression in Ukraine, breaching international law, European identity.*

Актуальність дослідження зумовлена сучасними геополітичними викликами міжнародній безпеці, пошуком адекватних відповідей на зміну ситуації в світі. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення на початку модерної доби (Біль про права, або перші десять поправок до Конституції США та французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р.) стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Питання студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке наукове і практичне значення. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема можна виділити праці Т.Березовця [1], В.Брехуненко [2], О.Власюка [3], П.Гай-Нижника [4], В. Горбуліна [5], О.Задорожного [6], Т.Кузьо [7], Є. Магди [8], Б.Парахонського [9], Г.Перепелиці [10], Ю.Радковця [11], І.Рущенко [12], С.Саяпіна [13], К.Скоркіна [14], Ю.Темірова [15], Д.Тимчука [16], В.Ткаченка [17], М.Херпена [18], П.Хоменського [19], Р. Ширреффа [20] та інших.

Втім, поглиблення російської агресії проти України та російських впливів на захід потребує подальших досліджень в цьому напрямку.

Метою статті є висвітлення сучасних викликів демократичним цінностям у контексті російської агресії в Україну. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення таких завдань: визначення російських загроз у міжнародно-правовій площині, окреслення викликів РФ демократичним цінностям в економічній, політичній та інформаційній сферах.

Процес ствердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Зокрема, в Преамбулі укладеного 70 років тому Північноатлантичного договору його учасники, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, були сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права [21]. Тобто створення НАТО базувалося саме на спільних цінностях ліберальної демократії. Втім, були часи, коли окремі члени Альянсу (зокрема Греція, Туреччина) у своїй внутрішній політиці відходили від означених цінностей, але зберігали вірність колективній безпеці, відображеній у статті 5. Інші члени Альянсу в умовах «холодної війни» дивилися на це не дуже прискіпливо. Втім прихильність західного світу саме цим спільним цінностям забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Тоді здавалося, що ліберальні демократич-

ні засади перемогли остаточно і, за висловом Ф. Фукуями, настає «кінець історії». Проте виявилось, що нові виклики, зокрема міжнародний тероризм та російська агресивна політика, відтермінували так званий «кінець історії» на невизначений час.

При аналізі подій, пов'язаних з агресивною війною Російської Федерації проти України, у контексті основних принципів міжнародного права важливим є врахування наявності юридичних зобов'язань Російської Федерації безпосередньо перед нашою державою поважати ці принципи у відносинах із нею, закріплених у багатьох чинних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорах, а також розгляд конкретного змісту цих зобов'язань.

Російська Федерація в березні 2014 р. порушила принаймні 9 з 10 основних принципів міжнародного публічного права (всі принципи *jus cogens*), зокрема: принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [22], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [23], Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. [24] та інших, учасником яких була і залишається Російська Федерація.

У 1994 році Україна, Росія, США і Велика Британія в Будапешті підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Франція та Китай приєдналися до цього документа у вигляді публічних заяв). Сторони взяли на себе зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України. У пункті 2 Меморандуму було вказано: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і ніяка їхня зброя ніколи не використовуватимуться проти України...» [25]. У разі, якщо Україна стає жертвою агресії, країни-підписанти цього меморандуму зобов'язані вимагати негайних дій Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Росія дезавувала Будапештський меморандум про гарантії безпеки, незалежності, суверенітету та існуючих кордонів у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, порушила взяті на себе зобов'язання щодо цього меморандуму.

РФ також фактично дезавувала Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною, відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного [26].

Після окупації Криму розпочалася друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України. В квітні 2014 року збройні формуван-

ня, контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації, проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 р.) і «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 р.) [27]. Фактично тоді розпочався збройний конфлікт міжнародного характеру – війна, в якій безпосередню й активну участь бере РФ – військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, були створені і почали функціонувати так звані «ДНР» і «ЛНР», які є продуктом спецслужб Російської Федерації.

У сучасній російській війні проти України, образно кажучи, «можна все», обмеження знімаються, мирне населення використовується як зброя, «живий щит». РФ не оголошувала війну Україні, не висувала офіційно вимог і ультиматумів, заперечувала свою участь (очевидну для всіх) з однією метою – не брати на себе відповідальність за дії «армії вторгнення», режим окупації, долю полонених, терористичні акції тощо.

Ці події стали першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу. Європейський Союз, США і їхні союзники вже з березня 2014 року почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права.

Своєю міжнародною політикою Росія демонстративно кинула виклик системі демократичних цінностей, яка була закріплена на міжнародно-правовому рівні за підсумками Другої світової, а також «холодної війни». Немає сумнівів, що від відповіді, яку отримує Росія на свої агресивні дії, в майбутньому залежатиме європейська і світова безпека.

У світі на наших очах постала нова геополітична ситуація, передусім пов'язана із вдалими спробами руйнації сталої системи міжнародних відносин і міжнародного права. Прагнучи перешкодити волі України до європейського майбутнього, Російська Федерація окупувала частину території України – Автономну республіку Крим, місто Севастополь, окремі регіони Донецької та Луганської областей та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, підірвати основи міжнародної безпеки, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені. Російська агресія здійснюється комплексно і включає в себе інформаційно-пропагандистську складову, економічний і дипломатичний тиск, а військові операції проводяться приховано, з використанням незаконних збройних формувань.

Поділяючи спільні із західними країнами цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в Організацію Північноатлантичного договору, в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики, що було закріплено в Конституції держави на початку 2019 р. Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначила стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для посилення спроможностей сектору безпеки і оборони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

Наразі гібридна зброя застосовується не лише проти України, але і проти країн Заходу, і застосовується досить вдало. Проте постраждали від гібридної агресії не готові визнати, що вони стали її жертвами [28]. На думку А. Піонтковського, «війна, нав'язана Кремлем Україні, – це не територіальна суперечка про Крим або про Донецьк і не етнічний конфлікт. Це вирішальне світоглядне зіткнення спадкоємців Київської Русі і спадкоємців Золотої Орди, в якому ординці виявилися приречені»[29].

Потужна пропагандистська діяльність РФ у країнах ЄС та НАТО відбувається майже безкарно. Механізми її реалізації є різними, включаючи кібератаки і поширення фейкових новин: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни в Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів новин, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди – це створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні та великої кількості неонацистських організацій.

Всі країни Євросоюзу та Альянсу надзвичайно уразливі до поширюваної Росією пропаганди і дезінформації і намагаються активізувати зусилля, щоб їм протистояти. Водночас Росія не завжди здатна напряму поширювати дискредитаційні наративи проти України в інших державах. Росіяни, у цілому, не користуються довірою серед громадян країн Євросоюзу. Проте у Росії є чимало мереж, коаліцій, партнерств на різних рівнях, як на політичному, так і неурядовому, що дозволяє Москві поширювати потрібні меседжі, які потім підхоплюють локальні актори (політики, журналісти, експерти).

Найчастіше Росія робила і, вочевидь, робитиме наголос на трьох головних ідеях: в Україні нічого не змінилося в кращий бік із часів Революції гідності; українська влада провокує і підтримує право-радикальні настрої у суспільстві; українська влада не зацікавлена в мирі. Росія продовжує активно поширювати інформацію про те, що саме Україна винна у війні на Донбасі, а також звинувачує Київ у відсутності політичної волі до встановлення миру.

Частково таку думку поділяють навіть деякі дипломати в країнах ЄС, які транслюють ці ідеї в національні та локальні медіа. Тому не дивно, що ілюзії відносно Росії зберігаються. Через таку підтримку на заході Москва нав'язує думку про те, що Україна не бажає втілювати мінські домовленості, розпалює насильство на Сході, аби уникнути початку імплементації політичної фази врегулювання. Вочевидь, Росія апробуватиме чимало інших меседжів, які можуть знайти розуміння в тій чи іншій країні.

З вимогами — на підтримку Росії і проти України — виступають проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії країн Європейського Союзу. Показово, що до сучасного складу німецького парламенту вперше потрапила право-популістська партія «Альтернатива для Німеччини» (отримала 12,6 %). Її електорат зосереджений переважно в східних землях (колишня НДР), де російські впливи є більш потужними [30].

При усій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль в руйнації Росією сталих демократичних цінностей грає економіч-

ний чинник. Послаблення санкцій або навіть їхнє скасування вимагають окремі представники великого бізнесу, що зацікавлені у відновленні з Росією нормальних торговельно-економічних стосунків. Певні країни ЄС знають втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії через її агресію в Україні. За дослідженням Інституту світової економіки в Кілі, серед країн Заходу втрати Німеччини у торгівлі становлять 40%, Великої Британії – 7,9%, Франції – 4,1%, США – 0,6% [31]. Ситуація навколо побудови газогону «Північний потік-2» (Nord Stream-2) у швидкому темпі вийшла за межі економічних відносин, набуваючи геополітичного звучання.

Власне, у цьому немає нічого дивного, адже Росія протягом тривалого часу використовує енергетичну зброю у сфері великої політики. Ще з початку 2000-х років Кремль намагається використати власні можливості у сфері експорту вуглеводнів для вирішення політичних завдань, прагнучи змусити Захід вести діалог із ним на рівних. На відміну від енергетичного протистояння 2000-х років, своє вирішальне слово у ситуації з «Північним потоком-2» намагаються сказати Сполучені Штати. Польський публіцист З. Парафіянович звертає увагу на те, що попри анексію в Україні Криму і частини Донбасу, втручання в Сирії на боці обвинуваченого у воєнних злочинах Башара аль-Асада, втручання у вибори в США і застосування хімічної зброї у Великій Британії, ізоляція російського президента залишається фікцією [32].

Отже, що в сучасній геополітичній ситуації базові цінності Вільного світу вступають у суперечність з суто меркантильними інтересами. Для того, щоб це усвідомити, потрібно пережити ту ж «втрату», яку пережила і Україна – позбутися ілюзій щодо Росії. Насамперед варто перестати де-факто ставитися до Російської Федерації як до демократичної і цивілізованої держави, адже вона за визначенням не є такою. Не можна ставитися до Росії і як до цивілізованої держави з нецивілізованою, авторитарною владою. Російська Федерація реагує лише на конкретні прояви сили своїх опонентів, а не на декларації, дипломатичні демарші тощо. Західним партнерам варто усвідомлювати, що Росія розглядає Україну як свого екзистенційного ворога, ставить під сумнів її право на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету – тотальне знищення України як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

Україна взяла на себе відповідальність за європейські цінності перед Європою, перед Заходом. Вона відповідає за це життями солдат, десятками тисяч смертей [33]. При тому від початку російської агресії українська влада рухається у вузькому колі можливостей, які обумовлені об'єктивною слабкістю країни та порядком денним, який нав'язують їй Росія як ініціатор та промоутер сепаратистського руху та Захід як єдина сила, на яку вона може сподіватися у своєму протистоянні російській інвазії.

На сьогодні готовність Заходу до протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері без-

пеки, коли абсолютна більшість країн-членів НАТО не дотримується вимоги мати витрати на оборону не менше 2 % ВВП. У 2014 році виконували таку вимогу лише 3 країни (США, Велика Британія та Греція), зараз таких країн 8, і лише до 2024 року всі члени Альянсу мають виконати цю умову.

Погоджувальна позиція Заходу щодо контролю Москви над Кримом і частиною Донбасу сприятиме подальшому підриву міжнародного права та основоположних принципів, що лежать в основі нинішнього світового порядку, сформованого після «холодної війни». До того ж практика доводить, що з точки зору міжнародної безпеки, Східна Європа – це зона, де немає ефективної системи вирішення військових, політичних та економічних конфліктів, їх попередження та підтримки мирного співіснування. Донбаська війна, що почалася в 2014 році і досі триває, анексія Криму, а також російсько-грузинська війна 2008 року показали, що ні ОБСЄ, ні ООН, ні Рада Європи, ні СНД, ні будь-яка інша міжнародна організація (можливо, за винятком НАТО) не може надійно забезпечити недоторканність кордонів [34]. Невипадково, що саме країни цього регіону (передусім Польща та Литва) найбільш послідовно нагадують своїм західним партнерам про первинність спільних демократичних цінностей.

Зберігається суперечливість між демократичними ціннісними засадами, які обумовлюють підтримку України в умовах російської агресії, та бажанням «зрозуміти Росію», зокрема завдяки меркантильним інтересам та впливу російської пропаганди. Люзія європейськості Росії в очах пересічного француза або німця досі не розвіялася, якщо зважати на величезну кількість міфів, які продукувалися в Росії ще з часів Катерини Другої і транслиювалися до європейських країн. В цьому контексті важливо доносити світу українське бачення історії, українську інтерпретацію сучасних подій у державі і довкола неї. Нинішня ситуація складається таким чином, що Україна виставляє умови щодо врегулювання, на які не йде Росія. Вона не збирається переглядати забезпечений військовими засобами статус-кво. Бажана мета України – повний контроль над власною територією держави. Вона може бути досягнута лише у віддаленій перспективі шляхом поєднання дипломатичних та військових засобів. Тому немає розумної альтернативи подальшому співробітництву Заходу та України як за допомогою існуючих механізмів ЄС та НАТО, так і через двосторонню співпрацю.

Сучасна збройна агресія – це лише один із інструментів війни РФ проти України, останній аргумент, коли всі інші засоби підкорити українців вичерпали себе. Агресія ведеться одразу в кількох вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Елементами гібридної війни давно є пропаганда, що базується на брехні, маніпуляціях та підміні понять, заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, спотворення української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру.

Українська криза стала найпотужнішим за останні десятиріччя чинником дестабілізації європейського проекту, проте реального усвідом-

лення цього досі за п'ять років не настало. Європейські політичні та інтелектуальні еліти в більшості не склали повною мірою іспиту щодо дотримання демократичних ліберальних цінностей стосовно сходу Європи. Криза європейської ідентичності лише набирає обертів, і події в Україні стали її певним каталізатором. Росія ж з притаманним їй есхатологічним підходом вважає, що це війна за всю величезну Росію і весь «Руський мір». Не викликає сумнівів, що московська політична верхівка обрала собі шлях відновлення російської імперії, а В. Путін особисто узяв на себе безпрограшну для російського суспільства роль збирача російських земель.

Безумовно, що на Заході є сили, що намагаються протистояти російській агресивній політиці, спираючись саме на демократичні ліберальні цінності. Допомога, яку Україна отримує від США та європейських країн (спочатку на словах, а потім і у більш матеріальній формі), є наслідком усвідомлення в столицях країн по обидва боки Атлантики, що Україна займає ключове геополітичне становище на сході Європи, і жертвувати « новою демократією» ніяк не можна. Бо за великим рахунком – це ціннісна війна за майбутнє людства.

Стратегічною помилкою колективного Заходу стали переговори з Кремлем як з рівним. Замість визнання його агресором по факту, вони вдавали, що вірять у його позицію «над сутичкою», а отже, погоджувалися із самопозиціонуванням Кремля як посередника, нарівні з ФРН та Францією, у «внутрішньому українському громадянському конфлікті». Така позиція свідчить про дифузю цінностей. І це віддзеркалює те, що в будь-якому сталому західному суспільстві існує певний відсоток громадян, які не поділяють інституційно закріплені демократичні засади і готові до всебічного сприйняття популізму. Тим більше таке притаманно для такої молодшої демократії, як Україна. Це, до речі, засвідчили президентські і парламентські вибори 2019 року.

На думку експертів аналітичного центру Atlantic Council, Україні варто оголосити надзвичайний стан на всій території, розірвати дипломатичні відносини з Російською Федерацією, запровадити візовий режим, розірвати договір про Азов та інші договори з Росією політичного характеру, зупинити пересування російських громадян через українсько-російський кордон, припинити імпорту з Росії, нейтралізувати п'яту колону в Україні. Захід має нарешті консолідуватися і призупинити участь РФ у діяльності Ради Європи, посилити економічні санкції. Йдеться про впровадження не точкових санкцій проти окремих осіб чи інституцій, а про секторальні, зокрема: виключити Росію з фінансової системи SWIFT; заборонити експорт до РФ високотехнологічної продукції, особливо для нафтогазової промисловості, та товарів подвійного призначення; заборонити польоти Аерофлоту до країн ЄС та НАТО; заморозити активи російських «Сбербанку», «ВТБ Банку», «Газпромбанку»; ввести санкції на експорт-імпорту товарів з портів Росії у Чорному та Азовському морях; заборонити кораблям під прапорами США та ЄС заходити в російські порти, а російським суднам, які дислокуються там, заходити в порти ЄС та США; зупинити «Північний потік-2». Серед військових кроків має бути посилення військової

присутності кораблів країн-членів НАТО в Чорному морі, запровадження для України широкомасштабної програми ленд-лізу для переозброєння ЗСУ і забезпечення їх надсучасним військовим озброєнням [35].

Втім, практика засвідчує відсутність таких рухів. Навпаки, поверненням Росії до Парламентської Асамблеї Ради Європи та іншими поступками Захід засвідчив свою готовність до подальшої відмови від власних цінностей. Але це шлях в нікуди. Важко не погодитися з українським дипломатом і письменником Юрієм Щербаком. Він певен: «Все, що сталося в Україні під час і в результаті російської агресії, – це подія не локального і не регіонального значення. Це – явище всесвітньо-історичне, глобальне. Це – зіткнення двох цивілізацій: цивілізації минулого, середньовічних деспотій... й цивілізації майбутнього, заснованій на повазі до прав людини і прав народів на вільне існування» [36].

Отже, ціннісний вимір міжнародних відносин у сучасних умовах поставив перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську політику. Виклики демократичним цінностям в контексті вторгнення Російської Федерації в Україну включають міжнародно-правовий, економічний, політичний та інформаційний аспекти. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – Київ : Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 392 с.
2. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. – К., 2017. – 280 с.
3. Власюк О., Кононенко С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ : НІСД, 2017. – 302 с.
4. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
5. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
6. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія / О. В. Задорожній; Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ : К.І.С., 2015. – 712 с.
7. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет; пер. укр. Андрій Павлишин ; [Нац. ун-т «Кієво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. історії та культури східноєвроп. єврейства]. – Київ : Дух і Літера, 2018. – 559 с. – Дод. тит. арк. англ. – Бібліогр.: с. 522-544. – Пер. изд. : Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime / Taras Kuzio. – Toronto, 2017.
8. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи – К.: Каламар, 2017. – 268 с.
9. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : [аналітична доповідь]. – К. : НІСД, 2015. – 100 с.
10. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. – К., 2015.

11. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики // Бінтел: журнал геополітичної аналітики – 2015. Спеціальний випуск. – С. 4-11.
12. Руценко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. – Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015.
13. The Use of Force against Ukraine and International Law («Застосування сили проти України і міжнародне право» Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum Editors: Saayarin Sergey, Tsybulenko Evhen (Eds.) Т.М.С. ASSER PRESS, 2018.
14. Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій // Часопис «Критика». Рік XVIII, число 9-10 (203-204).
15. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну, або пастки позаісторичного мислення // Безпечковий огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики». -2014. – № 10.
16. Тимчук Д., Карін Ю., Машовець К., Гусаров В. Вторгнення в Україну: Хроніка російської агресії. – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016.
17. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія / Ткаченко. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 256 с.
18. Херпен, Марсель Х. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого : [пер. з англ.] /-. - Пер. вид. : Putin's wars: the rise of russia's new imperialism / Marcel H. Van Herpen. – 2014.
19. Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі // Зовнішні справи. – 2015. – № 10.
20. Ширрефф Р. Війна з Росією. – К.: КМ-БУКС, 2016.
21. Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. Портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008.
22. Статут Організації Об'єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН URL: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf
23. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055].
24. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055
25. Меморандум про гарантії безпеки. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158
26. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006
27. Заява Верховної Ради України. «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Офіційний портал Верховної Ради України. URL: rada.gov.ua/news.
28. Горбулін В. Втрачені й невтрачені ілюзії. Україна у глобальних вимірах сучасного світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtraceni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html>.
29. Пионтковский А. Гибридная капитуляция. URL: <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibridnaya-kapitulyatsiya.htm>.
30. Вибори в Німеччині: найголовніше про партії, які пройшли до Бундестагу. URL: <http://www.dw.com/uk/>
31. Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>
32. Dziennik Gazeta Prawna URL: <http://www.radiozagrana.pl/8/115/Artykul/362380>.
33. Промова Євгена Бистрицького щодо історичної відповідальності «Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле — обов'язки на майбутнє» 13 липня 2017 р. URL: <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>

34. Минаков М. Жертвы геополитического оптимизма. Возможен ли долговременный мир в Восточной Европе. Московский Центр Карнеги Россия. URL: <https://carnegie.ru/commentary/76492>
35. Відрізати SWIFT і закрити небо. Огризко сказав, якими мають бути санкції проти РФ. Інформаційна агенція Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2589866-vidrizati-swift-i-zakriti-nebo-ogrizko-skazav-akimi-mautbuti-sankcii-proti-rf.html?fbclid=IwAR2RlauiooJc74dI_EHlHIWQqMyQORMP6ZsWenADV-i9sGMnUHAAGPjWa4.
36. Щербак Ю. Україна в епіцентрі світового шторму: оцінки, прогнози, коментарі. – К.: Ярославів Вал, 2017. – С. 12.

REFERENCES

1. Berezovets, T. (2015). *Aneksiya: Ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoyi viyny»* [Annexation: Crimea Island. Chronicles of the “hybrid war”]. Kyiv: Brayt Star Pablishinh [in Ukrainian].
2. Brekhunencko, V. (2017). *Viyna za svidomist'*. *Rosiys'ki mify pro Ukrayinu ta yiyi mynule* [The war for consciousness. Russian myths about Ukraine and its past]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vlasyuk, O., & Kononenko, S. (2017). *Kremlivs'ka ahresiya proty Ukrayiny: rozdumy v konteksti viyny* [Kremlin aggression against Ukraine: reflections in the context of war]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Hay-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiya proty Ukrayiny (1990—2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymsu do viyny na pohlynnannya ta sproby znyshchennya* [Russia against Ukraine (1990-2016): From a policy of blackmail and coercion to war on takeovers and attempts at destruction]. Kyiv: «MP Lesya» [in Ukrainian].
5. Horbulin, V. P. (Eds.). (2017). *Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyi front* [World Hybrid War: The Ukrainian Front]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
6. Zadorozhnyi, O. V. (2015). *Porushennya ahresyvnouy viynouy Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnoho prava* [Violation by the Russian Federation's aggressive war against Ukraine of the basic principles of international law]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
7. Kuz'o, T. (2018). *Viyna Putina proty Ukrayiny. Revolyutsiya, natsionalizm i kryminalitet* [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime]. (A. Pavlyshyn, Trans). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
8. Mahda, YE. (2017). *Hibrydna ahresiya Rosiyi. Uroky dlya Yevropy* [Hybrid aggression of Russia. Lessons for Europe]. Kyiv: Kalamar [in Ukrainian].
9. Parakhons'kyi, B.O., & Yavors'ka, H.M. (2015). *Zovnishnya polityka Ukrayiny v umovakh kryzy mizhnarodnoho bezpekovooho seredovyscha* [Foreign Policy of Ukraine in the Crisis of the International Security Environment]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Perepelytsya, H. M. (2015). *Ukrayina – Rosiya: viyna v umovakh spivisnuvannya* [Ukraine – Russia: war in the conditions of coexistence]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Radkovets', YU. (2015). «Hibrydna polityka» suchasnoyi Rosiyi yak stratehiya realizatsiyi yiyi natsional'noyi heopolytyky [Hybrid Policy of Modern Russia as a Strategy for Implementing its National Geopolitics]. *Bintel. Zhurnal heopolytychnoyi analityky – Bintel: Journal of Geopolitical Analytics*, 4-11 [in Ukrainian].
12. Rushchenko, I.P. (2015). *Rosiys'ko-ukrayins'ka hibrydna viyna: pohlyad sotsiolooha* [Russian-Ukrainian hybrid war: the opinion of a sociologist]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.H. [in Ukrainian].
13. Sayapin, S., & Tsybulenko, E. (Eds.) (2018). *The Use of Force against Ukraine and International Law («Zastosuvannya syly proty Ukrayiny i mizhnarodne pravo» Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum*. T.M.C. ASSER PRESS [in English].

14. Skorkin, K. Mit Novorosiyi: kray reaktsiynykh utopiy [The New Russia Myth: The End of Reactionary Utopias]. Chasopys «Krytyka» – Journal of Criticism, XVIII, 9-10 (203-204) [in Ukrainian].
15. Temirov, YU. (2014). Zrozumity Donbas – zberehty Ukrainu abo pastky pozaistorichnoho myslennya [Understand Donbass – Save Ukraine, or the Traps of Extrahistorical Thinking]. *Bezpekovoy ohlyad TSDAKR «Vykylyky i Ryzkyky» – Challenges and Risks CSDA Security Review*, 10 [in Ukrainian].
16. Tymchuk, D., Karin, YU., Mashovets K., & Husarov, V. (2016). *Vtorhnennya v Ukrainu: Khronika rosiys'koyi ahresiyi [Invasion of Ukraine: The Chronicle of Russian Aggression]*. Kyiv: Brayt Star Pabliishynh [in Ukrainian].
17. Tkachenko, V. (2016). *Rosiyia: identychnist' ahresora [Russia: The Identity of the Aggressor]*. Kyiv: VTS «Akademiya» [in Ukrainian].
18. Kherpen, M. (2015). *Viyny Putina. Chechnya, Hruziya, Ukrayina: nezasvoyeni uroky mynuloho [Putin's War. Chechnya, Georgia, Ukraine: Lessons Learned from the Past]*. (M. Kherpen, Trans). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
19. Khomens'kyy, P. (2015). *Ukrayina ye liniyeyu frontu borot'by za svobodu v Yevropi [Ukraine is the front line of the fight for freedom in Europe]*. *Zovnishni spravy – Foreign Affairs*, 10 [in Ukrainian].
20. Shyrreff, R. (2016). *Viyna z Rosiyeyu [War with Russia]*. Kyiv: KM-BUKS [in Ukrainian].
21. Pivnichnoatlantychnyy Dohovir vid 4 kvitnya 1949 r. [North Atlantic Treaty of April 4, 1949] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008 [in Ukrainian].
22. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy. Vydano Departamentom hromads'koyi informatsiyi OON [The Charter of the United Nations. Published by the United Nations Department of Public Information]. (n.d.). *un.org.ua*. Retrieved from http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].
23. Deklaratsiya pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava 1970 roku [Declaration on the Principles of International Law 1970]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Ukrainian].
24. Zaklyuchnyy akt Narady z bezpeky i spivrobitnytstva v Yevropi 1975 r. [Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe 1975]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Ukrainian].
25. Memorandum pro harantiyi bezpeky. Ofitsiynny portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Memorandum of Security Guarantee]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158 [in Ukrainian].
26. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoyu i Rosiys'koyu Federatsiyeyu [Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].
27. Zayava Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vidsich zbroyniy ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi ta podolannya yiyi naslidkiv» [Statement by the Verkhovna Rada of Ukraine “On the repression of the armed aggression of the Russian Federation and overcoming its consequences”]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from rada.gov.ua/news [in Ukrainian].
28. Horbulin, V. Vtracheni y nevtracheni ilyuziyi. Ukrayina u hlobal'nykh vymirakh suchasnoho svitu [Illusions lost and not lost. Ukraine in the global dimensions of the modern world]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtracheni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html> [in Ukrainian].
29. Pyontkovskyy, A. Hybrydnaya kapytulyatsyya [Hybrid surrender]. Retrieved from <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibridnaya-kapitulyatsiya.htm> [in Russian].

30. Vybory v Nimechchyni: nayholovnishe pro partiyi, yaki proyshly do Bundestahu (n.d.). *dw.com*. Retrieved from <http://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
31. Nimechchyna zaznaye naybil'shykh zbytkiv cherez sanktsiyi proty RF [Elections in Germany: Most importantly, the parties that went to the Bundestag]. (n.d.). *eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/> [in Ukrainian].
32. Dziennik Gazeta Prawna [Gazette of Prawna]. Retrieved from <http://www.radiozagrana.pl/8/115/Artykul/362380>.
33. Promova Yevhena Bystryts'koho shchodo istorychnoyi vidpovidal'nosti «Nimechchyna ta Ukrayina v Yevropi: vidpovidal'nist' za mynule — obov'yazky na maibutnie» 13 lypnia 2017 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>
34. Mynakov M. Zhertvy heopolytycheskoho optymizma. Vozmozhen ly dolhovremenny myr v Vostochnoy Evrope Moskovskyy Tsentr Karnehy Rossyya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://carnegie.ru/commentary/76492>
35. Vidrizaty SWIFT i zakryty nebo – Ohryzko skazav yakymy mayut' buty sanktsiyi proty RF. Informatsiyina agentsiya Ukrinform. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2589866-vidrizati-swift-i-zakriti-nebo-ogrizko-skazav-akimi-maut-buti-sankcii-proti-rf.html?fbclid=IwAR2RlauiooJc74dI_EHlHIWQqMyQORMP6Z-sWenADV-i9sGMnUHAAgPjWa4.
36. Shcherbak YU. Ukrayina v epitsentri svitovoho shtormu: otsinky, prohnozy, komentari / Yuriy Shcherbak. – K.: Yaroslaviv Val, 2017. – S. 12